

Драгана Радовановић¹
Институт за српски језик САНУ²
Универзитет у Приштини с привременим
седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Косовска Митровица

УДК 811.163.41'342.2(439 Батања)
811.163.41'342.2(498 Нађфала)
<https://doi.org/10.46630/ish.7.2021.25>

Снежана Гудурић
Филозофски факултет Нови Сад

АКУСТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ ФРИКАТИВА /Ш/ И /Ж/ У БАТАЊИ (МАЂАРСКА) И НАЋФАЛИ (РУМУНИЈА)

У раду ће се испитати акустичке особености фрикатива /ж/ и /ш/ на корпусу поморишких говора из два пункта, једног у Румунији (Нађфала) и једног у Мађарској (Батања). На основу акустичких параметара одредиће се сличности и разлике у артикулацији ових гласова у посматраним говорима, при чему ће се дати релације према ранијим публикованим налазима сродних говорних типова.

Кључне речи: фонетика, фонологија, дијалектологија, поморишки говори, Нађфала, Батања.

1. Увод

1.1. Поморишки говори припадају шумадијско-војвођанском дијалекту, севернобанатским говорима кикиндског типа (Ивић и др. 1994 : 37, 62). Главнина пунктова ове зоне припада данашњем румунском Поморишју којем се из мађарског Поморишја прикључује батањски говор, будући да се својом општом физиономијом уклапа у „североисточно крило банатских говора” (Ивић 2018: 202).

1.2. Основне структуралне дискриминанте српских говора у румунском Поморишју приказане су у дијалектолошком опису банатских говора – у мрежу пунктова из српског Баната укључени су и они пунктови који

¹ guduricsn@gmail.com

² Рад је настао у оквиру Одсека за дијалектолошка истраживања Института за српски језик САНУ финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора бр. 451-03-9/2021-14, пројекта бр. 01600 Филозофског факултета у Новом Саду и пројекта *Истраживања историје и културе Срба у Румунији* у реализацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији.

чине историјски Банат у данашњој Румунији и Мађарској. Међу њима су насеља румунског Поморишја (Нађфала, Саравола, Сенпетер и Варјаш), као и Деска у мађарском Потисју (Ивић и др. 1994; Ивић и др. 1997). Подробнија истраживања поморишког микроареала, с гушћом мрежом пунктова и у склопу ширег корпуса бављења српским говорима у историјском Банату интензивирани су у последњих двадесетак година, а опсежнији истраживачки искорак начињен је интердисциплинарним истраживањима језика, историје и етнокултуре Срба у Румунији.³

1.2.1. Будући да су дијалектолошка истраживања поморишке зоне у Румунији и Мађарској⁴ вршена у циљу ситуирања ових месних говора у оквиру ширег банатског ареала, посебно су у складу са методолошким принципима српске дијалектологије наглашаване важније структуралне особености (фонетске и морфолошке), уз допуњавања у каснијим прилозима, напоменама из морфосинтаксе и синтаксе. Више прилога посвећено је говорима на простору данашње Румуније (уп. нпр. Ивић и др. 1994; Ивић и др. 1997; Бошњаковић и Првуловић 2011; Радовановић 2019; Лончар Раичевић 2019; Драгин 2019; Драгин 2020), као и батањском месном говору на простору данашње Мађарске (П. Ивића 1994, П. Степановића 1994, Ракић-Милојковић 1997, Милорадовић и Јовановић 2017; Радовановић 2020).

1.3. Како су сва новија дијалектолошка истраживања српских говора у румунском и мађарском Банату (и Поморишју) до сада углавном извештајног карактера (прелиминарна), овом приликом још једном се враћамо поморишким насељима Нађфали и Батањи (уп. и: Радовановић 2019; Радовановић 2020), с методолошким освежењем и намером да се испитају акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/.

1.3.1. У опису банатских говора констатовано је да се фрикативи изговарају најчешће с умекшањем, једва приметним или пак изразито чујним (в. Ивић и др. 1994). Ово потврђују и сви каснији налази са терена наших дијалектолога из севернобанатске, кикиндске зоне (у коју се уклапају и поморишки говори), а који су у оквиру фонетске проблематике углавном износили запажања, односно описивали артикулациона својства и сугласника /ш/ и /ж/. Истакнуто је, на пример, да се у говору Великог Семиклуша фрикатив

³ У реализацији наших водећих научних институција (Одбора за дијалектолошке атласе при САНУ, Института за српски језик САНУ у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, Матице српске у оквиру пројекта *Истраживања српских говора у Румунији*), као и у оквиру започетог интердисциплинарног пројекта *Истраживања историје и културе Срба у Румунији* у реализацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији. У свим набројаним пројектима учествовао је први коаутор овог прилога, те је у више наврата боравио у румунским поморишким насељима.

⁴ Ови пунктови су мрежи пунктова за *Српски дијалектолошки атлас* (детаљније в. у Марковић, 2019).

/ш/ изговара са „већим усним резонатором” (Бошњаковић и Првуловић 2011: 184) или, на пример, за батањски говор да се ови сугласници изговарају умекшано (Ракић-Милојковић 1994: 91), или чак и констатација да појава није регистрована (Степановић 1994: 122).

1.4. Корпус за анализу која следи чини грађа прикупљена у поморишким насељима Батањи и Наћфали, сакупљана у складу са основним методолошким принципима српске дијалектологије за потребе дескрипције ових месних говора. У вези с тим, будући да се ради о различитим методолошким поставкама за прикупљање и обраду података, прецизније да је реч укрштању двеју методологија, потребно је у вези с корпусом дати неколике напомене.

Наиме, звучни запис из Наћфале који нам је био на располагању, обиловао је позадинским шумовима тако да су се спектралне слике посматраних гласова мешале са спектралним сликама шума што је онемогућило добијање јасног спектрограма, а самим тим и прецизну анализу. Два снимка су, међутим, била сасвим добра и могла су се упоредити са резултатима других снимака. У оба наведена места, анализирани су изговори једног женског и једног мушког информатора, при чему су звучни записи из Батање били бољег квалитета и омогућили су ширу и прецизнију анализу.

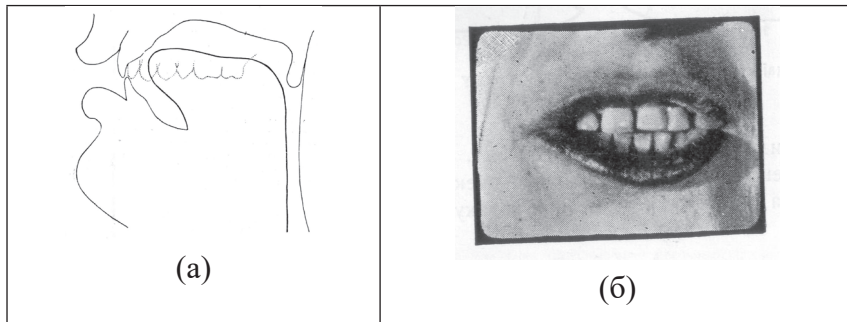
Звучни материјал обрађен је у програму *praat*.

2. О акустичким особеностима фрикатива /ш/ и /ж/

2.1. У фонолошком систему српског језика јавља се седам струјних сугласника (6 у бинарним паровима (звучан/беззвучан) и један искључиво као беззвучан ([х]). Особену артикулационо-акустичку природу ових гласова условљава специфична путања ваздушне масе која пролази кроз сужен гласовни канал тарући се о његове зидове и стварајући при томе изразити шум. Карактеристика спектралних слика струјних сугласника је одсуство форманата, односно присутна енергија распршена је у целом спектру или у појединим његовим деловима, док се код звучних варијанти јавља и звучна греда. У зависности од тога у ком се делу резонатора успоставља преграда, они могу бити локализовани на свим секторима од усана до меког непца.

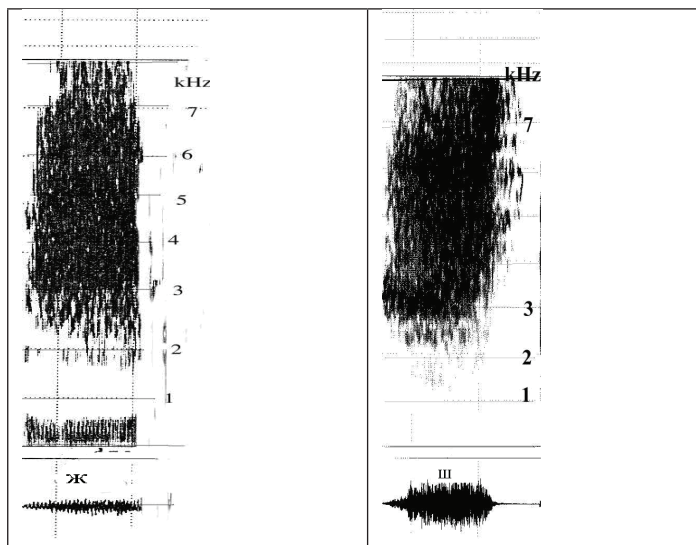
2.2. Према ортоепској норми стандардног српског језика, гласови [ж] и [ш] који су предмет овог истраживања локализовани су палатално, а приликом њиховог изговора леђа језика се издижу стварајући сужење према палатуму дубље у усној дупљи, док су усне благо истурене и стварају продужени резонатор. Овакав облик гласовног канала доводи до тога да ваздушна маса удара о горње секутиће и изазива ковитлаце у у продуженој лабијалној

шупљини, који овим гласовима дају карактеристичан „шуштав“ звук [Милетић 1933: 32–33]. На слици 1. приказани су пресек усне дупље при изговору посматраних гласова, као и облик усана при изговору гласа [ш] у речи *чаша* [према Милетић 1933:33].

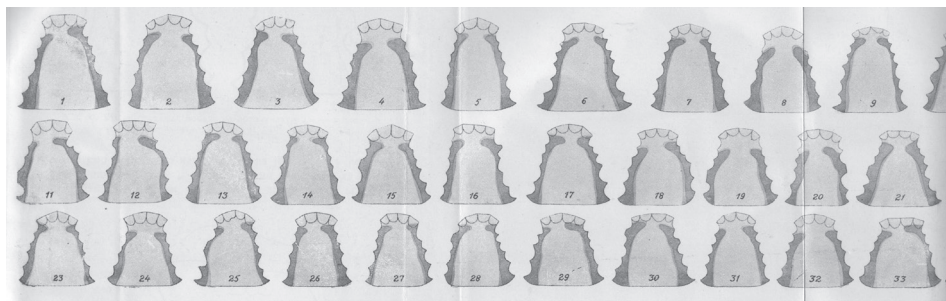
Слика 1. а) - Пресек усне дупље при изговору гласова [ж] и [ш];
б) – облик усана при изговору гласа [ш] у речи *чаша*

2.2.1. Уколико артикулацију ових гласова упоредимо са артикулацијом фрикативних гласова гласа [с] и [з], приметимо да се повлачењем језика у унутрашњост усне дупље и издизањем његовог врха ка предњем непцу повећава запремина резонатора у предњем делу резонатора, што на акустичком плану има за последицу снижавање тона [ш]/[ж] у односу на [с]/[з]. На слици 2. приказане су спектралне слике фрикатива [ж] и [ш] изговорених самостално.

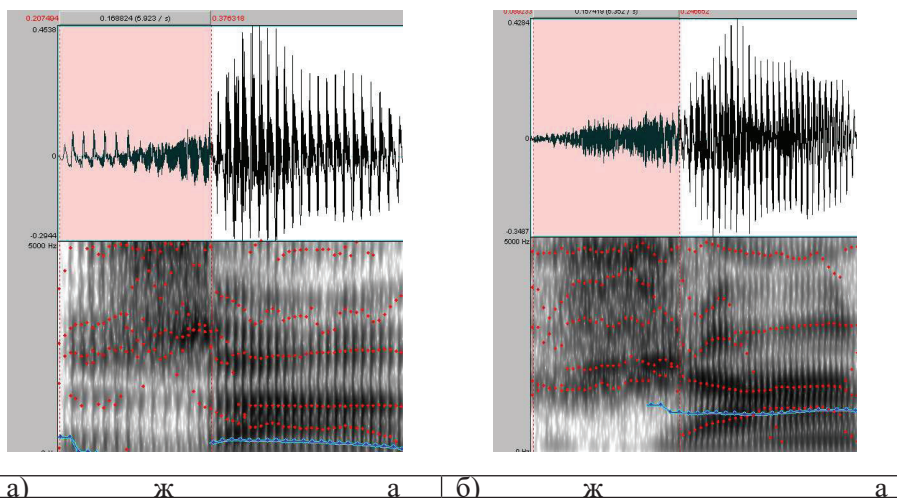
Слика 2. Спектралне слике гласова [ж] и [ш] (према Гудурић, 2004: 65)

На палатограмима Б. Милетића учљиве су регије у којима ивице језика додирују горње непце, при чему се појас додира креће од области очњака до области првих кутњака (сл. 3).

Слика 3. Палатограми [ж] и [ш] у речима *пџа* (тамнија површина) и *пџић* (светлија површина) (према Милетић 1933: 34)

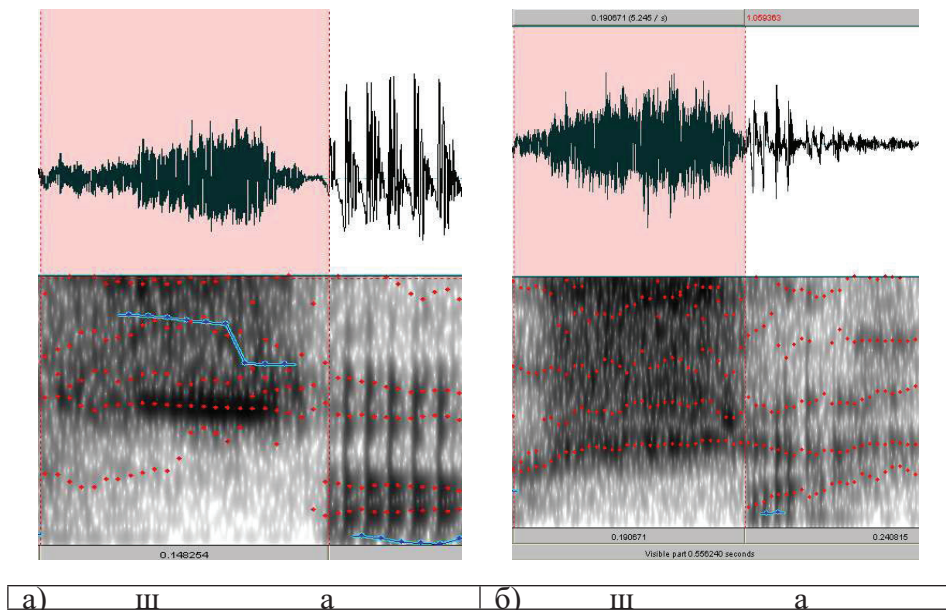
2.3. Испитујући фонетске особине фонолошког система савременог српског језика, Д. Петровић и С. Гудурић су на основу акустичке анализе гласовних записа преко две стотине испитаника дошли до просечних вредности артикулационо-акустичких реализација посматраних гласова, које се могу сматрати стандардним у савременом језику⁵. Разлике у спектралним сликама могу се јавити у функцији тога да ли је испитаник мушкарац или жена (сл. 3 и сл. 4), одрасла особа или дете, као и у функцији ареалне припадности испитаника.

Слика 4. Спектралне слике гласовног низа [жа] у речи *жанр*: а) мушки глас; б) женски глас

⁵ Спектралне слике од којих полазимо као од стандардних преузете су из Петровић и Гудурић 2010: 241–245.

2.3.1. Разлике у артикулацији гласова [ж] и [ш] које се могу видети на Милетићевим палатограмима са сл. 3. уочљиве су и на спектралним сликама ових гласова. Поређењем спектра гласовних низова [жа] и [ша] у интерпретацији мушког и женског гласа (сл. 4 и сл. 5) међусобно или са спектралним сликама самостално изговорених гласова са сл. 2. уочава се разлика како у трајању самих посматраних гласова, тако и у јачини гласовне енергије и фреквенцијском опсегу у којем се та енергије концентрише. Спектралне слике парова фонема које се разликују само у једном ИДО и то [± звучност] разликују се по присуству [+ звучност] или одсуству [– звучност] звучне греде. Овај феномен јасно се види на слици 4 ([жа]), где спектрални одсечак а) садржи у доњем делу јасно дефинисану звучну греду, која је на одсечку б) слабије изражена у медијалном, а јаче у иницијалном и финалном делу гласа. На сл. 5 ([ша]), у оба приказана одсечка приметно је одсуство звучне греде, при чему је гласовна енергија код мушког испитаника концентрисана у вишим фреквенцијама у односу на женског испитаника.

Слика 5. Сегмент [ша]: а) мушки глас; б) женски глас

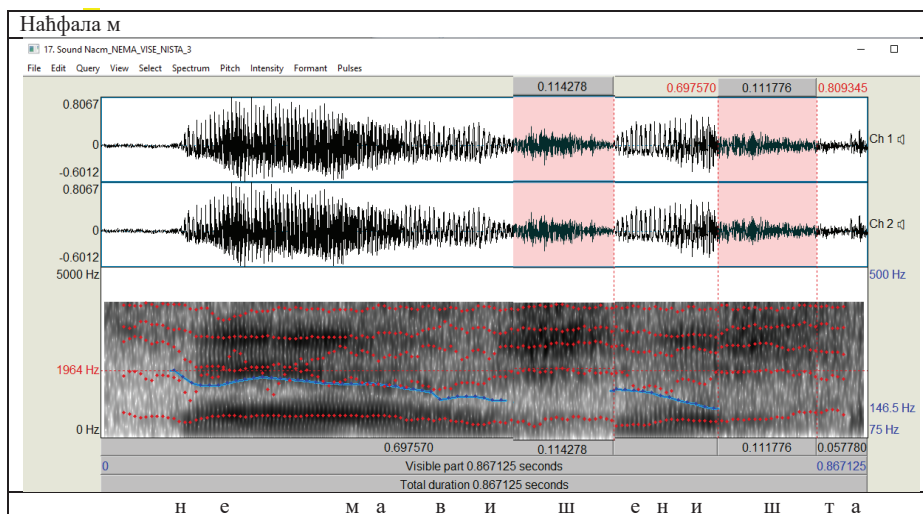
2.3.2. Испитивање гласова [ж] и [ш] у говору Новог Сада показало је да се изговор ових гласова у Новосађана креће у оквирима просечних вредности трајања и фреквенцијског обима шума као и у корпусу Петровић, Гудурић, 2010. На благи пораст или снижавање овог обима утичу коартикулациони параметри, при чему ће ови гласови бити дужи у нпр. вокалском окружењу, а шум ће се спустити у ниже фреквенције уколико се финални део гласовног канала продужи

(нпр. испред [у]), односно попеће се у виши фреквенцијски ниво уколико је тај део канала скраћен (нпр. испред средњег вокала [а] или испред предњих вокала).

Просечан опсег у којем се јавља шум карактеристичан за палаталне струјне сугласнике [ш] и [ж] у стандардном језику креће се у фреквенцијском појасу од 1900 - 6000 Hz, што су и вредности добијене код 12 информатора из Новог Сада. У већини случајева, максимум гласовне енергије концентрисан је у појасу између 2200-5000 Hz, а трајање ових гласова такође је мање-више уједначено и креће се, у начелу, између 0,118-0,143 sec⁶, што је сасвим у складу са вредностима добијеним испитивањима Петровић и Гудурић 2010.

3. Струјни сугласник /ш/ у Батањи и Наћфали

Слика 6

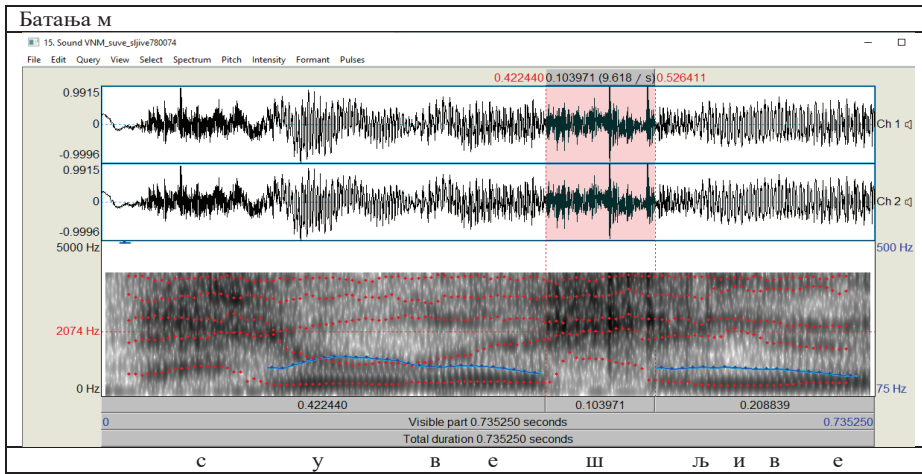

3.1. На спектралној слици гласовног низа *нема више ништа* испитаника из Наћфала (сл. 6.) уочљива је скоро истоветна артикулација гласа [ш] у интервокалном положају и у ситуацији када му следи оклузивни сугласник. Незнатна разлика постоји у висини концентрисања гласовне енергије шума која је нешто нижа код гласа којем следи оклузив, али свакако прелази висину од 1900 Hz и досеже до 4800 Hz.

Трајање оба гласа је изнад 0,11 секунди, при чему је онај који се налази у интервокалном положају нешто дужи (за непуне 0,003 секунде).

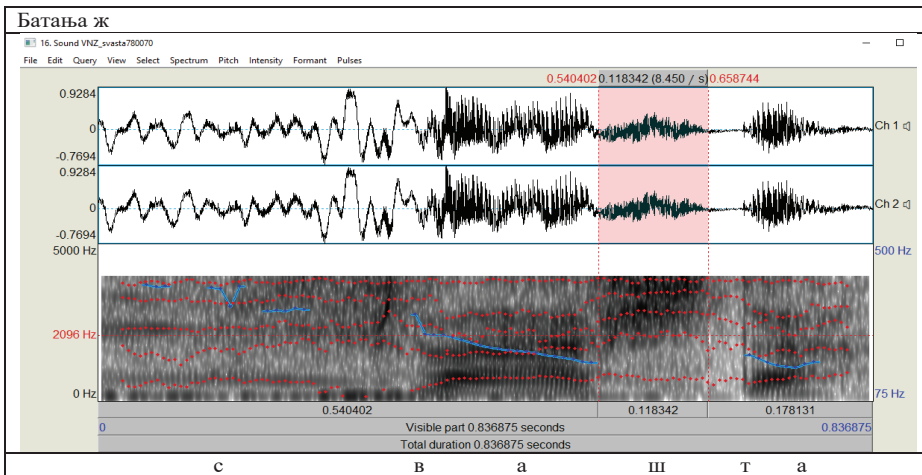
⁶ Само код једног информатора са подручја Новог Сада примећено је уочљиво одступање од стандардног изговора и код њега је фрикативни шум почињао већ на висини од 1500 Hz и није прелазио висину од 5600 Hz за оба посматрана сугласника, док се максимум енергије налазио у појасу између 1600-4800 Hz. И трајање ових сугласника код овог информатора одступало је од просечног трајања и кретало се у опсегу од 0,076-0,097 секунди (само речи *живо* трајање [ж] износило је 0,13 sec). Видети детаљније у Гудурић, 2008 : 294–295.

Слика 7.

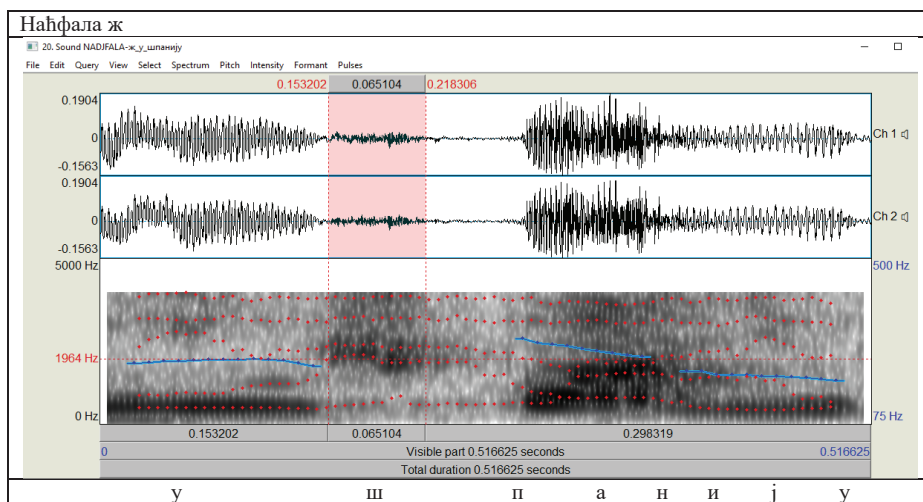
3.2. На слици 7. приказан је гласовни низ *субе шљиве* у интерпретацији мушког испитаника из Батање. На овој слици могу се упоредити спектри гласова [с] и [ш], при чему је уочљиво снижење спектра шума код [с] (почиње у опсегу од око 890 Hz) у односу на [ш] код кога је гласовна енергија концентрисана на висини између нешто преко 2000 и 5000 Hz.

Слика 8.

3.3. Испитаница из Батање артикулисала је глас [ш] скоро истоветно као и њен суграђанин, са концентрацијом енергије нешто изнад 2000 Hz па све до 5000, и приближним трајањем од 0,118 секунди (сл. 8.).

Слика 9.

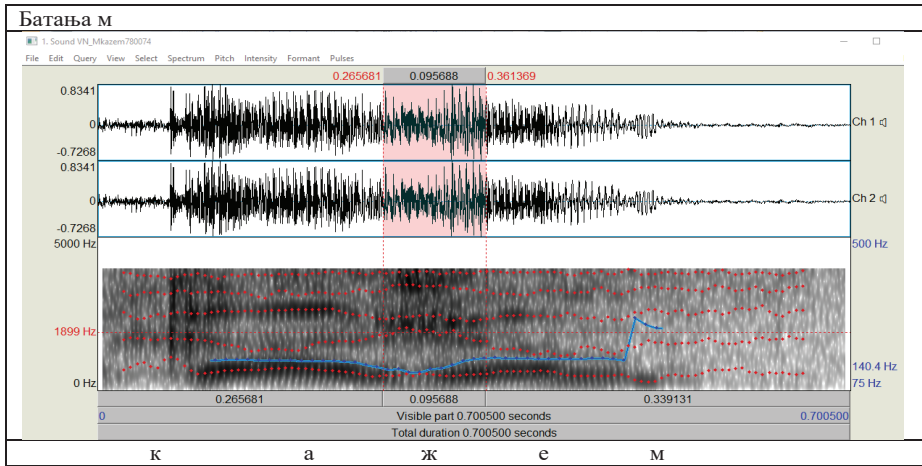

3.4. Код испитанице из Наћфала, при реализацији гласовног низа у *Шпанију*, спектар гласа [ш] формирао се између 1900 Hz и 4800 Hz, док је трајање гласа износило свега 0,065 секунди, или скоро duplo краће од његовог трајања код свих других испитаника (сл. 9.). Треба напоменути да је говор испитанице из Наћфала у овом делу гласовног записа био приметно бржи од говора других испитаника.

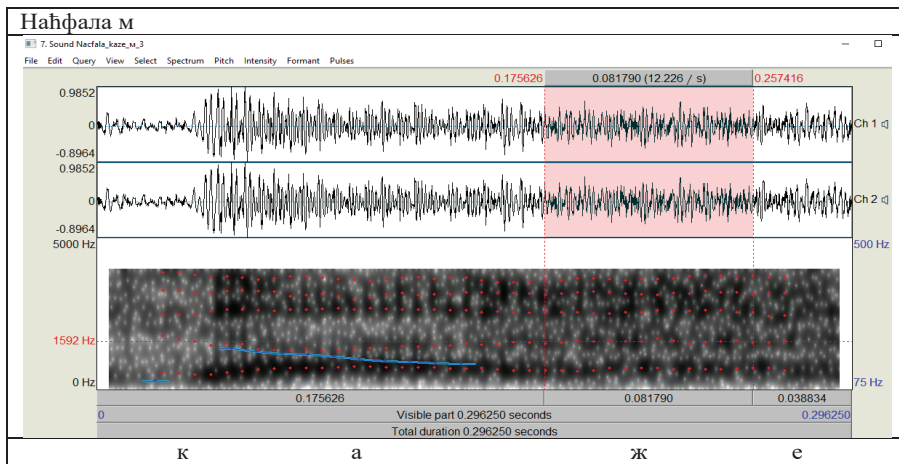
4. Струјни сугласник /ж/ у Батањи и Наћфали

4.1. Сlike 10.а и 10.б приказују спектралне слике гласовних низова *кажем* (Батања) и *каже* (Наћфала), оба у интерпретацији мушких говорника. Док се код говорника из Батање јасно уочавају концентрисање гласовне енергије шума у фреквенцијском појасу од нешто преко 1800 Hz и звучна греда (непрекинута линија основног тона) па све до нешто преко 5000Hz, код говорника из Наћфала прво концентрисање енергије у високим фреквенцијама запажа се већ на висини од око 1600 Hz и не прелази висину од 4800 Hz, при чему рачунар није детектовао присуство звучне реализације (линије основног тона) у ареалу шума.

Слика 10.а

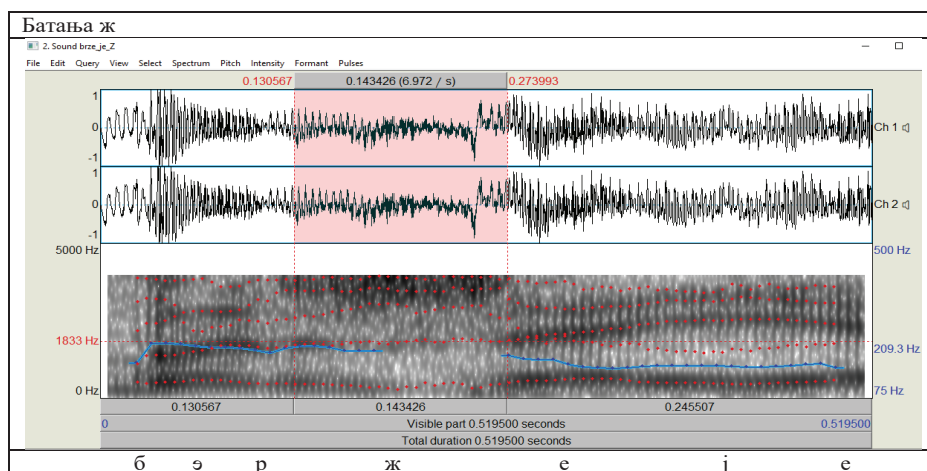

Слика 10.б

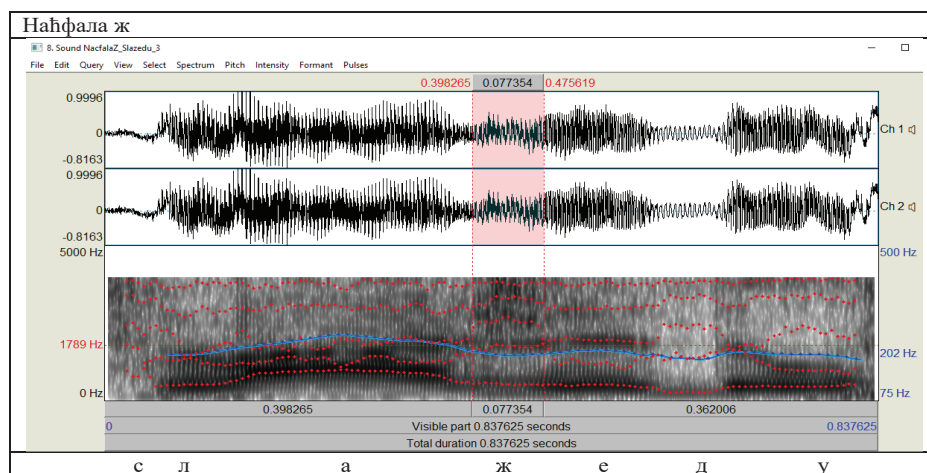
4.2. Слика 11. доноси реализације гласовних низова *брже је* испитанице из Батање (сл. 11.а) и *слажеду* испитанице из Наћфала (сл. 11.б). Гласовно окружење у којем се нашао посматрани глас [ж] није идентично, али у оба случаја слог [же] налази се у ненаглашеној пенултими иза наглашеног иницијалног слога.

Слика 11.а

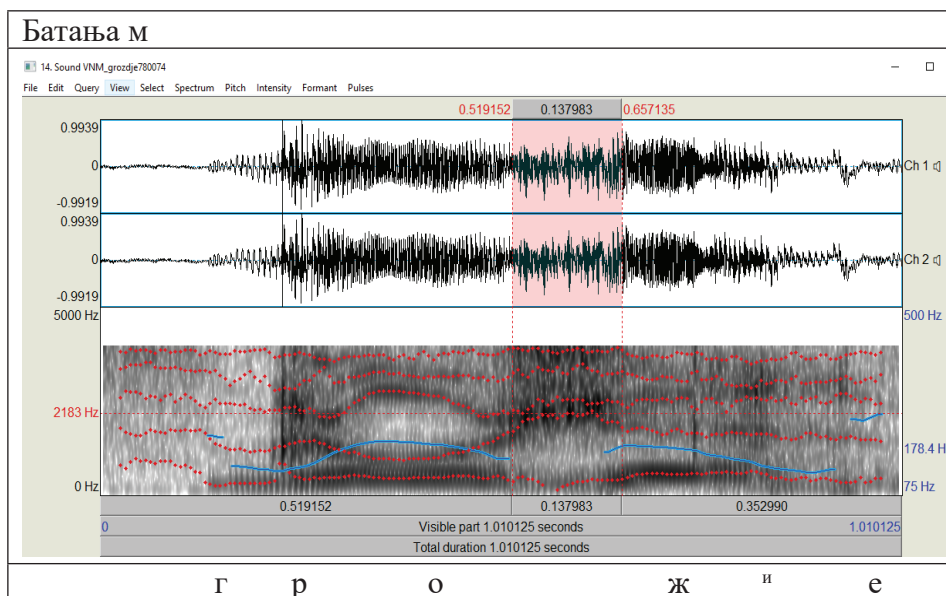
4.2.1. Спектрограм гласовног низа *брже је* у интерпретацији испитанице из Батање показује прво концентрисање гласовне енергије на висини од нешто преко 1800 Hz, док је максимум досегнут тек на висини од преко 2900 Hz, а енергија је присутна све до висине од око 5000 Hz. Звучна реализација забележена је у првој трећини и на самом крају реализације гласа.

Слика 11.б

4.2.2. Испитаница из Наћфала артикулисала је звучни глас у целом његовом трајању, а концентрисање гласовне енергије шума уочава се већ од висине од око 1790 Hz па све до преко 4800 Hz.

Слика 12

4.3. Врло је занимљива спектрална слика речи *грожђе* у интерпретацији мушког испитаника из Батање (сл.12). На слици се јасно види да иза фрикатива следи кратак вокални елемент типа /и/ и иза њега артикулација [е]. Сам фрикатив концентрише гласовну енергију на висини од око 2180 Hz па све до 5000 Hz.

4.4. Гласовна енергије при изговору гласа [ж] креће се у опсегу од преко 1850 до 5000 Hz код испитаника из Батање, а код испитаника из Наћфала тај опсег је између 1600 и 4500 Hz. Ови резултати упућују на то да је гласовни канал при изговору овог гласа код испитаника из Батање скраћен у последњој етапи што је довело до концентрисања гласовне енергије у вишем опсегу него што је то случај код испитаника из Наћфала код којих нижа фреквенција на којој се уочава шум указује да је место констрикције померено уназад, односно да је гласовни канал иза сужења продужен.

Иако дужина трајања гласа увек варира у зависности од окружења, на основу корпуса који смо обрадиле ипак се може закључити да је просечно трајање гласа [ж] код испитаника из Батање преко 0, 10 секунди, док оно код испитаника из Наћфала не прелази 0.09 секунди.

5. Закључак

5.1. Уколико упоредимо фреквенцијске опсеге у којима се јавља шум гласа [ш], за говорнике из Батање он се креће у распону од преко 2000 до

преко 5000 Hz, а код испитаника из Нађфале гласовна енергија се концентрише већ на висини од 1900 Hz и не прелази 4800 Hz.

5.1.1. Трајање овог гласа код испитаника из Батање је у просеку око 0,11 секунди, а код испитаника из Нађфала 0,097. У стандардном српском језику, просечна дужина ових гласова креће се у опсегу од 0,12 до 0,14 секунди.

5.2. Уколико упоредимо ове резултате са дужином трајања посматраних гласова у стандардном српском језику и у говору Новог Сада, можемо установити да су резултати говорника из Батање ближи овим резултатима, док су резултати испитаника из Нађфале упоредиви са резултатима информатора из Новог Сада који је показао одступања у изговору у односу на стандардни и на остале говорнике из истог града. Код тог информатора почетак концентрисања енергије јавља се већ од 1600 Hz док горња граница опсега не прелази 4800 Hz, при чему је просечна дужина трајања посматраних гласова око 0,086 секунди.

5.3. У овом тексту приказани су прелиминарни резултати анализе фратива [ш] и [ж] у говорима Батање и Нађфале, будући да се у корпусу нису нашла сва окружења која би нам омогућила потпунију анализу акустичких особености посматраних гласова.

Стога би било добро да се у будућим теренским истраживањима припреми и листа једног броја речи које се иначе не јављају у слободним говорним записима и које би затим послужиле за подробнију акустичку анализу гласова у појединим српским дијалектима, њиховим поддијалектима и месним говорима.

Литература

- Бошњаковић Жарко, Татјана Првуловић (2011). *Из говора Великог Семиклуша у Румунији*. Темишварски зборник 6, Матица српска, Нови Сад, 179–207.
- Гудурић, Снежана (2004). О природи гласова. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гудурић Снежана (2009). *Прилог проучавању говора Новог Сада: Струјни су-гласници [ж] и [ш]*, у: *Говор Новог Сада*, Свеска 1: Фонетске особине, Лингвистичке свеске 8, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, стр. 287–296,
- Драгин, Гордана (2019). *Прозодијски систем српског говора поморишког села Фенлак у Румунији*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LXII/2, Матица српска, Нови Сад, 105–125.

- Драгин, Гордана (2020). *Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семптер у Румунији*, Језици и културе у времену и простору IX/1, Филозофски факултет, Нови Сад, 389–401.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1994). *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига. Увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ивић, Павле (2018). *О српском говору у Батањи*. Целокупна дела X/2***, Расправе, студије чланци. О дијалектологији, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 202–220.
- Лончар-Раичевић, Александра (2019). *Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад)*. Исходишта 5, Ниш–Темишвар, 237–247.
- Марковић, Бранкица (2019). *Пунктови у Румунији и Мађарској у оквиру Српског дијалектолошког атласа – резултати досадашњих истраживања*, Исходишта 5, Ниш–Темишвар, 257–264.
- Милетић, Бранко (1933). *Изговор српскохрватских гласова*. Српски дијалектолошки зборник. Књ. 5, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Петровић Драгољуб, Гудурић, Снежана (2010). *Фонологија српског језика*. Нови Сад – Београд: Институт за српску језик САНУ – Матица Српска – Београдска књига.
- Радовановић, Драгана (2019). *О дијалекатским особеностима Нађфале у румунском Банату. Извештај са терена*. Исходишта 5. Ниш–Темишвар, 389–403.
- Радовановић, Драгана (2020). *Батањски говор у комплексу поморишке зоне Језици и културе у времену и простору IX/1*, Филозофски факултет, Нови Сад, 493–505.
- Ракић, Софија (1998). *О говору Деске*. *Studia Slavica Hungaricae* 43, Budapest, 23–38.
- Ракић-Милојковић, Софија (1997). *О дијалектолошком истраживању говора Батање*. *Studia Slavica Hungaricae* 42, Budapest, 89–98.
- Степановић, Предраг (1994). *Дијалекат банатских и поморишких Срба у: Говори Срба и Хрвата у Мађарској*. Студије о Србима, св. 5. Дечје новине – Вукова задужбина – Матица српска, Горњи Милановц – Београд –Нови Сад, 116–129.

Dragana Radovanović
Snežana Gudurić

FRICATIVES [ʃ] AND [ʒ] IN THE SPEECH OF BATANJA AND NACFALA

Summary

This paper deals with the acoustic nature of fricative palatal consonants [ʃ], [ʒ] in the speech of Batanja and Nacfala.

The obtained results were compared with the acoustic nature of the equivalent consonants in standard Serbian and in the speech of Novi Sad. The results show that the fricatives [ʃ] and [ʒ] of Batanja and Nacfala speeches differ from standard Serbian and Novi Sad speech, but also they differ between themselves.

This research also represents an introduction of the acoustic analysis of the speech of Batanja and Nacfala.

Key words: phonetics, phonology, dialectology, Nacfala, Batanja